

Sõjaajaloo konverents Rein Helme mälestuseks

21. veebruaril peeti Viimsis Laidoneri muuseumis teist korda sõjaajaloo konverentsi Rein Helme mälestuseks. Kui eelmisel korral oli välisesinejaid vaid üks – Rein Helme hea sõber parun Volker von Buxhoeveden Belgiast –, siis nüüd olid külalisettekandjad isegi ülekaalus. See on märk sellest, et konverents hakkab tõepoolest kujunema rahvusvaheliseks, nagu see plaanitud ongi.¹

Napoleoni Egiptuse sõjakäik. Avaettekande pidas Eesti egiptoloog Sergei Stadnikov, kes rääkis Napoleoni Egiptuse sõjakäigust – omal ajal oli Rein Helme kinkinud talle ühe sellele sõjakäigule pühendatud raamatu. Prantslastel oli huvi Egiptuse vastu olnud juba varasematelgi aegadel. Nüüd Marseille'st, Toulonist ning teistest Prantsuse ja ka Itaalia sadamatest laevastikuga Egiptuse poole teeles asudes oli prantslaste jaoks oluline hoida seda aktsiooni inglaste eest saladuses, sest admiral Nelson oleks suutnud prantslaste laevastiku juba merel hävitada. Kuigi kümnete suurte sõjalaevade ning tuhandete sõjameeste kogunemist ja teeleasumist on raske varjata, see siiski õnnestus. Kõigepealt vallutati Malta ja 1798. aasta 2. juulil Aleksandria all maabudes asuti üllatusmomenti edukalt kasutades ilma kahurväe toetuseta kohe rünnakule ja saavutati edu. Napoleonil oli käsutada ligikaudu 35 000 sõjameest, lisaks meremehi umbes 12 000. Pealinna Kairo suunas liikudes kohati ka pidevat mamelukide vastupanu, kuni 21. juulil toimus kuulus püramiidide lahing, kus Napoleoni vastu kogunes ligikaudu 6000 ratsanikku ja kuni 20 000 jalaväelast. Ränkraskest rännakust väsinud Napoleoni vägede vastu teravaid ratsarünnakuid ette võtnud mamelukid olid õhtuks siiski purustatud, ellujäänud päästsid end üle Niiluse ujudes, kuid paljud uppusid. Järgmisel päeval

võis Napoleon Kairosse sisse marssida – see oli mamelukide võimu lõpp Egiptuses. Koos Napoleoni armeega oli Egiptusesse tulnud ka erinevate valdkondade teadlasi ja vallutatud Kairos avati Egiptuse Instituut. Prantslaste teadusliku uurimistöö tulemused avaldati trükises “Description de l'Égypt”. 1799. aastal leidsid prantslased sõjalisi kindlustusi rajades nn. Rosette'i kivi ja 1822. aastal dešifreeris Jean François Champollion, kaasaegse egiptoloogia alusepanija, sellel kivil olevate tekstide abil Egiptuse hieroglüüfikirja.

Napoleoni sõdurite massihaud Vilniuses. *Napoleonica*-teemaga jätkas Vilniuse Ülikooli professor Rimantas Jankauskas, kes rääkis Napoleoni sõdurite massihaua arheoloogilistest väljakaevamistöödest Vilniuses (“*Inciderunt itaque in fossam quam sibi ipsi fecerunt²: Mass grave of Napoleon's soldiers in Vilnius, December 1812*”). Vilniuse eeslinnas, kus varem olid olnud Nõukogude sõjaväeosade barakid, avastati 2001. aasta sügisel ehitustööde käigus massihaud. Esialgu arvati, et tegemist võib olla natsismi- või kommunismiohvritega, kuid laboriuuringute ja leidude põhjal selgus peagi, et tegemist on hoopiski Venemaalt taganenud Napoleoni Suure Armees sõdurite hauaga. Moskvast 1812. aasta oktoobris lahkunud Prantsuse väed jõudsid detsembri alguses Vilniusesse, kus jäadi talvituma. Kuna talv oli erakordselt külm, tingimused halvad ja poole aasta jooksul mitmekordselt kahanenud armee vaim langenud, siis võtsid võimu haigused, mis viisid Napoleoni sõjamehi kümnete tuhandete kaupa hauda. Napoleoni sõdurite matmispaiga leidmisest informeeriti Prantsuse saatkonda Vilniuses ning Leedu ja Prantsusmaa teadlastest koosnev tööühm alustas Leedu arheoloogi I. Poskienė juhtimisel väljakaevamisi 2002. aasta märtsis. Väljakaevamised kestsid umbes kuu aega, Leedu teadlased jätkasid järelkaevamisi veel ka septembris ning laboriuuringud lõpetati oktoobris. Ühishaud oli ligikaudu nelikümmend meetrit pikk, kümme-kond meetrit lai ja kuni paari meetri sügavune. Ilmselt kasutati matmiseks varem kindlustustööde käigus reduutide rajamisel kaevatud süvendeid. Luustikud asetsesid tihedasti kihtimisi üksteise peal ja olid maetud enam-vähem samal ajal. Kõigi luustike asendid fikseeriti, niipalju kui see vähegi võimalik oli, tehti kindlaks nende sugu ja vanus. Ühel ruutmeetril oli keskmiselt

¹ Vt. eelmise konverentsi kohta: P. Pillak. Sõjaajalookonverents Rein Helme mälestuseks. – Tuna 2006, nr. 3, lk. 151–153.

² Ladina keeles: nad maeti hauda, mille nad ise kaevasid.

Kolonel Leif Törnquist. Foto: P. Pillak

seitse luustikku, kokku leiti 3269 isiku luustikud ja neist õnnestus identifitseerida umbes 30%. Kõik luustikud ja ka identifitseerimata luud said numbri ja viidi uurimiseks Vilniuse Ülikooli Meditsiiniteaduskonna anatoomia, histoloogia ja antropoloogia osakonda. Meeste hulgas olid ka 29 naise luustikud, ilmselt oli tegemist armeega koos liikunud pesupesijate, kokkade, tubakamüüjate jt., kes tegid armeega kaasa kõik sõjakäigud. Enamik maetutest olid olnud kahekümnenendates eluaastates. Leiti ka kuue hobuse luustikud. Arheoloogilisi leide oli küllaltki vähe, ilmselt võeti surnutelt enne matmist kõik vähegi väärtuslik ära. Nii ei leitud näiteks ühtegi relva. Põhilisteks leidudeks olid mündri- ja jalanõudekatked, nõõbid, eraldusmärgid jms., mis võimaldasid kindlaks teha väeosa, kus surnu teeninud oli. Luustiku põhjal sai kindlaks teha ka haigusi ja vigastusi – nii leiti mitmete sõdurite luustikelt jälgi süüfilise ja ka troopiliste haiguste põdemisest. Dokumentide järgi on teada, et Vilniusesse ja ümbruskonda maeti Napoleoni sõdureid kaheksasse eri kohta ja surnud sõdureid oli kokku ligikaudu 37 000. Nii et samalaadseid üllatusi võib veelgi tulla. Pärast põhjalikke uuringuid sängitati leitud luud 2003. aasta 1. juunil Vilniuse sõjaväekalmistule.

Erik Dahlbergh kindlustuste rajajana. Kolonel Leif Törnquist Rootsist tutvustas ühe Rootsi 17. sajandi ühe silmapaistvama kuju Erik Dahlberghi elukäiku, rõhuasetusega tema tegevusel kindlustuste rajajana (*“Erik Dahlbergh as a Fortification Officer”*). Erik Dahlbergh on oma nime käegakatsutaval kujul jäädvustanud ka Eesti ajalukku. Laiemalt tundmata taustaga perekonnas võrsunud Erik Dahlberghist sai Rootsi Kuningriigi üks kõrgemaid ja mõju-

võimsamaid aadlikke. Tema tähelend sai teoks tänu Kolmekümneaastasele sõjale, kus vajati asjatundlikke ohvitseri kindlustuste rajamisel. Erik Dahlberghil oli selles valdkonnas väga hea ettevalmistus, mis saigi tema sõjaväelise karjääri aluseks. Ta oli kuningas Karl X Gustavi lähedane kaasvõitleja sõjakäikudel Poolasse ja Taani. Pärast kuninga surma läks ta erru, abielus, reisis mööda Euroopat ja sai tööpakkumisi nii Inglismaa kui ka Taani kuningatelt. Kui noor kuningas Karl XI sai täisealiseks, puhkes peagi sõda ja Dahlbergh kutsuti taas teenistusse. Nüüd pidi ta vastutama kõikide Rootsi kindlustuste eest. Pidanud mitmeid kõrgeid ameteid ja teinud peadpööritavat karjääri nii sõjaväelises kui ka tsiviilvallas, pühendus Dahlbergh enne Põhjasõda Läänemere provintside kindlustuste moderniseerimisele. Dahlberghi plaanide järgi kindlustati Riia, Narva ja osaliselt Tallinn ning tema juhendamisel rajati kindlustusi Pärnu, Tartu ja Kuressaarde. Tema viimane ametissemääramine oli Liivimaa kindralkuberneri kohale. Dahlbergh tegutses siin energiliselt nii sõjalisel, poliitilisel, majanduslikul kui ka kultuurilisel vallas kuni erruminekuni aastal 1702. Erik Dahlbergh suri Stockholmis 16. jaanuaril 1703.

Rootsi Esimese maailmasõja ajal. Dr. Johan Engström rääkis Rootsi poliitikast Esimese maailmasõja ajal, fokuseerides ettekande Läänemere regioonile (*“Sweden and the First World War – with Focus on the Baltic Sea Area”*). Sõja puhkedes kuulutas Rootsi end neutraalseks, ja kuigi suutis seda säilitada, ei pääsenud mitmetest kriisiolukordadest. Rootsi ühiskonnas oli sümpatiseerimist ja toetust erinevatele suurriikidele. Kõige enam kardeti Venemaa rünnakut, mitte Inglismaad või Saksamaad, kelle mõlemaga olid

suhted head. Rootsi oli oma armeed moderniseerinud suurriikide eeskujul alates 19. sajandi lõpust. Üks intsidentidest toimus Ahvenamaal, mis kuulus Soome koosseisu, kuigi seal oli rootslastest elanikkond. Saarel oli ligikaudu 2000 Vene sõdurit, valged ja punased, ning Saksa väed. Rootsi vahendusel saksilased desarmeerisid Vene sõdurid, et nad kodumaale saata. Nende hulgas oli poolakaid, ukrainlasi, lätlasi ja sada üksteist eestlast. Hiljem osales tuhatkond Rootsi vabatahtlikku Soome valgete armees ja ligemale kolmsada Eesti Vabadussõjas.

Baltisaksa üliõpilased Eesti Vabadussõjas.

Tiina Metso Soomest oli pealkirjastanud oma ettekande: "Unustatud sõdurid – üliõpilased *Balten Regiment*'is" (*"The Forgotten Soldiers – Students in the Balten Regiment"*). Esimene maailmasõda ja sellega kaasnenud Vene kodusõda andsid võimaluse põlisrahvastele iseseisvuda. Baltisaksa vähemus oli olnud Vene impeeriumile truu ka pärast rahvuslikku ärkamist 19. sajandil. Nüüd oldi aga sunnitud valiku ees: kas toetada rahvusriikide sündi või leida alternatiivne tee? Alternatiiviks peeti Saksa keisririigiga personaalunioonis oleva Balti hertsogiriigi loomist. Põlisrahvaid ja baltisakslasi ühendas siiski ühine vaenlane – kommunistlik Venemaa.

Läti aladel formeerus baltisakslastest koosnev vabatahtlik maakaitse *Landeswehr*'ina, millest sai koos riigisakslastest koosneva Rauddiviisiga äsja loodud Läti Vabariigi ainus relvastatud jõud. Noore Eesti Vabariigi kaitseväge ridades osalesid baltisaksa vabatahtlikud taganemislahingutes detsembris 1918 ja neist formeeriti Balti rügement.

Mis sundis baltisakslasi sõdima noorte rahvusriikide eest? Esmalt oli selleks siiski kodumaa-armastus – võideldi *Heimat*'i eest. Teiseks ühiseks teguriks oli kaheldamatult ühine vaenlane. Kommunistid olid oma lühikese valitsusperioodi ajal Eestis jõudnud kuulutada baltisaksa vähemuse lindpriiki ja osaliselt ka Venemaale küüditanud. Balti rügement võitles noore Eesti kaitseväge ridades. 1919. aasta juunis toimus *Landeswehr*'i ja Eesti Vabariigi sõjaline kokkupõrge oli kaheldamatult väga raske katsumus mõlemale osapoolale. Rindejoon jooksis nüüd ka läbi baltisaksa vähemuse. Perekondades ja aadlisuguvõsades oli neid, kes võitlesid *Landeswehr*'i ridades, ja neid, kes võitlesid Eesti armee koosseisus. Sama juhtus ka üliõpilasorganisatsioonides. Eesti ajalookäsitluses on baltisakslased pigem unustatud sõdurite staatuses ja 1930. aastatel ilmunud käsitlustes kirjeldatakse nende osa Vabadussõja Narva

rinde lahingutes teenimatult sekundaarsena.

Eestlased Porhovi lahingus. Toe Nõmm kaitseministeeriumist rääkis 22. territoriaalse laskurkorpuse osalemisest Porhovi lahingus 8.–10. juuli 1941. Eesti sõjaväest moodustatud Punaarmee 22. territoriaalne laskurkorpus (180. ja 182. laskurdiviis ning korpuseüksused) viidi sõja algul Eestist välja ning paigutati kaitsele Porhovi linnast läänes ja edelas. 8. juulil ründas E. v. Mansteini juhtimisel Leningradi suunas tunginud Saksa 56. motoriseeritud armeekorpus 22. korpust, mille komandör oli kindralmajor A. Ksenofontov. Jõudude vahekord oli küll meeste ja suurtükkide arvu poolest 22. korpuse kasuks, kuid lahingu tulemuse otsustasid sakslaste suurem sõjakogemus, tankid, motoriseeritus, side ja üleolek õhus. 9. juuli õhtul murdis Mansteini 3. motoriseeritud jalaväediviis tankide toetusel 22. korpuse 182. laskurdiviisi kaitsest läbi ning tungis 10. juuli õhtuks Porhovisse ja sealt edasi Novgorodi peale. 22. korpus kaotas lahingus üle 6000 mehe, 182. diviisi purustatud ja hajutatud üksused taganesid itta Šeloni jõe taha, paremini säilinud 180. diviis aga taandus eraldi ning võttis sisse ringkaitse. Porhovi lahing, kus osales ligikaudu 6500 Eesti sõjaväelast, oli ülekaalukalt suurima eestlaste osalusega lahing Teises maailmasõjas enne Velikije Lukit ning ühtlasi tähtsaimateks tuleristseteks Eesti armee sõjaeelsele kaadrile, väljaõppele ja relvastusele. Suur osa eestlastest andis end võimaluse avanedes sakslaste kätte vangi, sest ei soovinud võidelda Nõukogude korra eest.

Ettekannete lõpuks vaadati Tiit Noormetsa koostatud poole tunnisi filmiprogrammi Eesti sõjaväest 1930. aastatel, millele järgnes kaitseministeeriumi vastuvõtt.

Järgmisel aastal on plaanis korraldada konverents aprillis ja piiritleda see kindla teemaga. Esialgsete kavade kohaselt tahetakse käsitleda teemasid nekrutivõtmisest, ajateenistusest ja palgaarmee. Need küsimused peaksid olema ühtviisi huvitavad nii ajaloo seisukohalt kui ka tänasel päeval Eesti ühiskonnas. Loodetavasti saab järgmisel konverentsil teoks ka aasta-preemia väljaandmine parima sõjaajaloolise uurimuse eest.

Peep Pillak